

TAŞ

yanın konulduğu taş olup genellikle cami, tekke, türbe gibi yapıların duvarlarında yerden 1-1,25 m. yükseklikte kemerli bir niş şeklindedir. Kayıp eşyayı bulanlar buraya koyarlar, eşyası kaybolanlar da buraya bakarlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, *Mecmûatü'z-Zarâif Sandûkatü'l-Maârif: Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm* (haz. M. Serhan Tayşi – Ülker Aytekin), İstanbul 2002, s. 174-176; Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara 1987, tür.yer.; Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Ankara 1995, s. 168; H.-P. Laqueur, *Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları* (trc. Selahattin Dilidüzgün), İstanbul 1997; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul 1999, s. 47; Rıdvanoğlu, *Bengü Taşların Dili*, İstanbul 2000; P. Chase – J. Pawlik, *Değerli Taşlarla Tedavi Rehberi* (trc. Tutku Çetin), İstanbul 2000; Hasan Özönder, "Türk Mahallelerinde Sadaka Taşlarının Yeri ve Önemi", *Uluslar Arası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 4-7 Kasım 1997*, Ankara 2000, II, 155-161, 421-422; Oktay Belli, *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*, İstanbul 2003; Abdülkadir Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, Ankara 2004, s. 100; M. Şinasi Acar, *İstanbul'un Son Nişan Taşları*, İstanbul 2006; Hakkı Acun, "Birer Mimari Unsur Olarak Yardım Amaçlı Taşlar", *Konya Kitabı X (Rüchan Arık – M. Oluş Arık'a Armağan)*, Konya 2007, s. 43-62; Nida-yi Sevim, *Medeniyetimizde Toplumsal Dayanışma ve Sadaka Taşları*, İstanbul 2009; Köprülü, "Eski Türklerde Dinî-Sihri Bir Anane "Yat" veya Yağmur Taşı", *DEFM*, IV/1 (1925), s. 1-11; A. Süheyl Ünver, "Yağmur Taşı Hakkında", *TD*, IV/7 (1952), s. 77-84; a.mlf., "Sadaka Taşları", *Hayat Tarih Mecmuası*, II, İstanbul 1967, s. 12-14; "Nişan Taşı", *SA*, IV, 1947.

HAKKI ACUN

TAŞ BASMASI

Taş kalıplarla yapılan baskı ve bu teknikle basılmış eser.

Grekçe **lithos** (taş) ve **graphein** (yazmak) kelimelerinden oluşan **litografya** (İt. lithographia) / **litografi** (Fr. lithographie) Türkçe'de **taşbaskı** ile (taş baskısı) karşılanmıştır. Baskılar, kireç taşından hazırlanan levhaların yüzeyine yağlı mürekkeple yazılan yazı, şekil ve resimlerin basılıp birtakım teknik işlemlerden geçirilmesiyle elde edilir. Mekanik baskı makinelerinin aksine burada kimyasal işlem öne çıkar. Siyah-beyaz dışında çeşitli renklerdeki çizimler ve çizimsiz kısımlar aynı seviyede ve düz yüzeylidir, bu sebeple "düz yüzeyli baskı" tabiri oluşmuştur. Taş yerine metal kullanıldığı zaman da basım tekniği aynı isimle anılır (Krause, s. 1). Taş baskısı modern ofset basımının başlangıcı kabul edilir.

Çek asıllı bir Bavyalı olan Johann Alois Senefelder litografyanın mücidi kabul edilir. 1818'de bu baskı tekniğiyle ilgili kaleme aldığı kitabı konu hakkında etraflı bilgiler veren ilk eserdir. Eserde bu teknik için ilk defa litografya tanımlamasını kullanır. Senefelder, kendisi gibi müzikle ilgilenen ve notaların daha güzel basımı için yeni yollar arayan Franz Gleissner ile birlikte ilk deneme olarak taş baskılı notalardan 120 adet bastılar (1795). Bunların büyük çoğunluğunun hemen satılması yeni teknolojiye ekonomik bir boyut kazandırdı. Senefelder ilk imtiyaz beratını Bayyera'da 1799'da aldı ve Münih'te kurduğu litografi matbaasında müzik notaları basımına girişti. Taş basmacılığı, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında görsel sanat ve resimli kitapların üretiminde gelişimini tamamlayarak eğitim alanında önemli bir işlev görmek üzere kısa zamanda bütün Avrupa'da yaygınlık kazandı (a.g.e., s. 11).

Taş baskıcılığı Osmanlı ülkesine Henri Cayol tarafından getirildi. Fransa'da hukuk tahsili almış olmasına rağmen resme ve el yazmalarına düşkünlüğü, ayrıca yeteneği sayesinde bu sanatı öğrenen Cayol, Doğu dillerine ve arkeolojiye duyduğu merak dolayısıyla kendisi gibi taş basmacılığını bilen yeğeni Jacques Caillol ile beraber Doğu seyahatine çıktı. 1831'de yirmi altı yaşında iken geldiği İstanbul'da kalmaya karar verdi. Hoca tutup Türkçe'yi kısa zamanda öğrendi ve devlet adamlarına taş basması sanatının faydalarını anlattı. Osmanlıca hat sanatının bu teknikle özgün güzelliğinin korunabileceğini gösterdi; kendisine Harbiye Nezâreti'nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir atölye kurması izni verildi. Henri Cayol'un başarısı, bu sırada serasker olan Koca Hüseyin Paşa'nın taş basmacılığına pratik sebeplerden ötürü ilgi göstermesi sayesinde gerçekleşti. Hüseyin Paşa, yenilerinin kaldırılmasından sonra kurulan ordunun eğitim ve öğretimi için gerekli tâlimnâmelerin bir an önce hazır-

Taş baskıcılığının Osmanlı ülkesinde yaygınlık kazanmasında rolü bulunan Antoine Zellich

lanması ve resimli olarak basılıp dağıtılmasını istiyordu. Bu anlamda ilk basılan eser tabur tâlimine dair açık bir nesihle yazılan *Nuhbetü't-ta'lim*'dir (1247/1831). İçinde yetmiş dokuz tâlim şekli ve bunların açıklaması bulunan eserin ayrıca yetmiş adet şeklin açıklamasını içeren II. cildi vardır. Bu baskının ardından II. Mahmud'un iradesiyle Henri Cayol'e bir ev verilip 500 kuruş aylık bağlandı, ayrıca iâşe bedeli ödenmesi kararlaştırıldı. Cayol'un hükümet emrinde çalıştığı beş yıl boyunca (1831-1836) kendi matbaasında *Ta'lim-i Asâkir-i Piyâdegân maa Topçuyân* adlı kitap (1835) ve aynı teknikle Dârüttbâatü'l-âmire'de askerî ağırlıklı ve resimli çeşitli kitaplar basıldı (Çelik, s. 350-357). Bu arada yetişen çok sayıda taş baskısı ustası eyaletlere gönderilerek oralarda taş basımının yaygınlık kazanmasına çalışıldı.

1836'da Henri Cayol, II. Mahmud'un izniyle Beyoğlu'nda Galata Mevlevîhânesi yakınlarında kendi matbaasını kurdu. Burada, aynı yıl içinde seraskerlikten uzaklaştırılmasına rağmen nüfuzunu koruyan Hüseyin Paşa'nın desteğiyle Yorgaki Razi-zâde'nin *Grammaire Française yâni Sarf-ı Fransevî* adlı eserini (1254/1838), ayrıca M. Nöel ve M. Chapsal'in *Nouvelle grammaire française*'ini bastı. 1853'te basılan *Tâbirnâme ve Kavâid-i Fârisiyye Nizâmü'l-kalem* adlı eserlerin sonunda Kayolzâde Yahyâ Harîrî ve *Tâbirnâme*'nin ikinci baskısında (1279/1862) Kayolzâde Abdullah'ın litografya tezgâhında basıldığı belirtilmektedir. Razi-zâde'nin ve Nöel-Chapsal'in lugatları Türkler için basılan ilk Fransızca sözlükler olması bakımından ayrıca önemlidir (Strauss, s. 281). Zamanla Rumca, Ermenice ve Fransızca hurufatla eserler basabilecek duruma gelen Henri Cayol, *Journal asiatique de Constantinople* adlı bir derginin yöneticiliğini ve nâşirliğini yaptı, bunun ilk sayısını 1852'de çıkardı. Burada taşbaskı halinde Fransızca tercümesiyle beraber güzel bir nesihle Hayrî'nin Daltaban Mustafa Paşa'nın Basra seferine (1701) dair tarihçesi yayımlandı (s. 25-65). Fransızca çevirisi sefâret tercümanı Ch. Schefer tarafından yapılan bu eserin herhalde gözden uzak kalmış olmasından dolayı kullanımı pek çıkmamıştır.

II. Mahmud yazma eserlerin basım imtiyazını Henri Cayol'e verdi, ancak onun topladığı pek çok belge ve kıymetli yazma birikimi 1852'de yanan matbaasında zayı oldu. Fransız elçilik binasının alt köşesindeki bir yerde yeni matbaasını kuran Henri Cayol 1855'te gittiği Paris'ten yeni tezgâh, litografik ve tipografik mat-

baa takımları satın aldı, fakat bu masrafları zengin sikke koleksiyonunu satarak karşılamak zorunda kaldı (Zellich, IX/5 [1973], s. 27). Henri Cayol, 18 Ağustos 1865'te İstanbul'da büyük çapta ölümlere yol açan kolera salgınında öldü. Zengin bir yazma eserler koleksiyonuna sahipti, bunların taş basması olarak yetmiş sekiz sayfa tutan katalogu ölümünden sonra yayımlandı. Koleksiyonun özgün fişleri 1871 Beyoğlu yangınında zayı olup basılı katalogun bir nüshası Paris'te Doğu Dilleri ve Kültürü Enstitüsü Millî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Strauss, s. 281). Matbaanın işleri bir süre Cayol'un yetiştirmesi olan Antoine Zellich tarafından yürütüldü. Zellich 1869'da taş basması atölyesini kurarak kendi işinin başına geçti ve ailesinde matbaacılık babadan oğula devam etti. Antoine Zellich'in oğlu Grégoire Zellich, litografya keşfinin 100. yıl dönümü dolayısıyla 1895'te İstanbul'da *Notice historique sur la lithographie et sur les origines de son introduction en Turquie* adıyla bir risâle yayımladı. 1890'da ölen Zellich'in matbaası gelişimini II. Abdülhamid dönemi kadar sürdürdü.

Zamanla devlete ait çeşitli taş baskısı matbaaları açıldı. 1850'li yıllardan itibaren sivil girişimciler eliyle İstanbul'da taş basmaclığı yapan atölyeler kurulmaya baş-

landı ve bunların sayısı otuzu aştı. Bu atölyelerde basılan kitaplar arasında baskı sayısı bakımından ilk sırada yer alan eser, çeşitli yıllarda farklı matbaalarda kırkın üzerindeki baskısıyla Sünbülzâde Vehbî'nin *Tuhfe-i Vehbî'sidir*. Bunu yirmiden fazla baskısıyla *Mızraklı İlmihal*, *Mevlid-i Şerîf* (Süleyman Çelebi), *Tecvîd-i Karabaş*, *Kitâb-ı Muhammediyye*, *Sübha-i Sıbyân*; onun üzerinde baskısıyla *Şürûtü's-salât*, *İlm-i Hâl*, *Zübde-i İlmihâl*, *Risâle-i Ahlâk* gibi geniş halk kitlelerine hitap eden eserler izledi. Bunların yanında *Hoca Nasreddin Letâifi*, *Menâkıb-ı Şah İsmâil ve Gülizâr*, *Lutfi Paşa Târihi*, *Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne Tevzi-i Mükâfât Cetveli* gibi değişik yayımlar yapıldı. Özellikle vilâyet salnâmelerinin önemli bir bölümünün bu teknikle basıldığı görülmektedir.

II. Abdülhamid döneminde fotolitografya (aks-i ziyâ) tekniğiyle mushaf da basıldı (Cevdet, IV, 129). Türk hattatlarının yazdığı, bu teknikle çoğaltılan mushaf lar Arap vilâyetlerinde revaç buldu. Ravza-i Muta-hara'da II. Abdülhamid'in bastırıldığı büyük boy mushaf lar uzun süre muhafaza edildi, gelen hacılara okumaları için bunlar verildi. Mushaf basımında kullanılan 54 x 37, 72 x 50 ve 94 x 63 ebadında 440 taş basması kalıbı İstanbul'da Şer'iyye Si-

cilleri Arşivi'nin yan tarafındaki bir binada muhafaza edilmektedir. Bunlardan bazıları kenarında âyetlerin meâlleri de bulunan tezhipli kalıplardır. Taş basımı için gerekli ana malzeme dışarıdan getirilmekteydi. 1892'de Mihaliç'te litografya taşı bulunmuş ve bu madenin işletme imtiyazını Osmanlı Bankası almıştır. Daha sonra 40.000 lira karşılığında bu iş için kurulan bir İngiliz şirketine devredilmiştir. Çalışmalara başlanmış olmakla beraber mahallî idarecilerle çıkan anlaşmazlıklar yüzünden işletme 1901'e kadar âtil kalmıştır. Bu arada başka yerlerde de litografya taşı madenleri keşfedilmiştir (Grunzel, s. 82).

BİBLİYOGRAFYA :

A. Senefelder, *Vollständiges Lehrbuch der Steindruckerei*, München 1818; J. M. Poppe, *Die Lithographie oder Steindruckerei im ganzen Umfang und in allen Manieren nach den neuesten Erfindungen*, Stuttgart 1833, tür.yer.; Cevdet, *Tezâkir*, IV, 129; Grégoire Zellich, *Notice historique sur la lithographie et sur les origines de son introduction en Turquie*, Constantinople 1895, s. 43-53; a.mlf., "Türkiye'de Taş Basmaclığı" (trc. Orhan Yüksel), *Hayat Tarih Mecmuası*, IX/5, İstanbul 1973, s. 24-27; J. Grunzel, *Bericht über die Wirtschaftlichen Verhältnisse des osmanischen Reiches*, Wien 1903, s. 82; Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Taş Basmaclığı*, İstanbul 1939; Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul 1970, s. 127-133; W. Weber, *Aloys Senefelder, Erfinder der Lithographie: Daten zum Leben und Wirken*, Frankfurt 1981; J. Strauss, "Livre français d'Istanbul (1730-1908)", *Livres et lecture dans le monde ottoman. Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée. Série histoire*, Cahors 1999, s. 277-301; Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmet Paşa: Siyasî Hayatı ve Askerî Faaliyetleri (1756-1855)* (doktora tezi, 2005), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 350-357, 364; Helmut H. Krause, *Geschichte der Lithographie: Spiegelwelt-Gespiegelte Welt*, Mannheim 2007, s. 1-28; "Lithografi veya Litografya", SA, III, 78; Günay Alpay Kut, "Mağba'a", *El²* (ing.), VI, 802; "Taş Baskı", TDEA, VIII, 280.

ÂLİM KAHRAMAN

II. Abdülhamid döneminde fotolitografya (aks-i ziyâ) tekniğiyle hazırlanan taş basması kalıplarından biri (İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi)

TA'ŞİR (التعشير)

Mushaf yazımında
Kur'an âyetlerinin
onarlı gruplara bölünmesi
(bk. AŞR-ı ŞERİF; MUSHAF).

TAŞKENT

Özbekistan'ın başşehri.

Özbekistan'ın kuzeydoğusunda Siriderya'nın (Seyhun) sağ kollarından Çirçik suyu tarafından sulanan vahada kurulmuştur; tarihi milâttan önce II. binyıllarına ka-